

La Catalunya dels trobadors: nous enfocaments¹

Encara que sembli força genèric, hi ha diversos matisos recollits en el títol d'aquest treball que convé comentar d'entrada, perquè evocuen una situació gairebé paradoxal, que potser no és prou evident. D'una banda, el títol fa referència a una relació conegudíssima i de llarga durada, la dels trobadors i Catalunya, sobre la qual podem esmentar fàcilment una extensa i venerable llista d'estudiosos que hi han esmerçat esforços; de l'altra, la necessitat de plantejar noves preguntes i d'examinar des de nous punts de vista aquest camp d'estudi tan fressat. Aquesta segona part m'és possible afrontar-la, com aniré desgranant, en particular gràcies als treballs que hi hem dedicat des del nostre grup de recerca i als resultats que podem començar a difondre. Tanmateix, tot i aquest gruix de recerca, recent i antiga, m'hauria semblat impossible titular aquest treball «Com és la lírica trobadoresca catalana?», perquè hauria quedat fora del meu abast: la resposta completa i rigorosa hauria estat que encara no ho podem saber.

És una situació que pot semblar sorprenent tenint en compte que els trobadors s'han considerat sense interrupció com els avantpassats de la lírica catalana, de l'edat mitjana ençà. Encara més si recordem que, pel que fa al vessant acadèmic d'aquesta atenció a la lírica trobadoresca, Manuel Milà i Fontanals va publicar, el 1861, *De los trovadores en España*, un volum imponent en què recollia i comentava tots els trobadors que considerava relacionats amb aquest territori, amb un capítol

1. Aquest article s'ha beneficiat dels ajuts dels projectes «Troubadours and European identity: The role of Catalan Courts» (Recercaixa 2015 ACUP 00127) i «Cultura escrita cortés en la Corona de Aragón: materialidad, transmisión y recepción» (PID2019-109214GB-100), tots dos amb seu a l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.

(millor dit, dos, com veurem) dedicat a la Corona d'Aragó. I, sobretot, la situació sembla gairebé inconcebible si constatem que totes les històries de la literatura catalana, actuals i més antigues, inclouen els trobadors dins de les pàgines dedicades a la lírica, si més no com a preàmbul inexcusable.² Tot i així, ens falten elements substancials per poder donar compte de tot l'abast de la presència, la circulació i l'impacte de la literatura trobadoresca en terres catalanes: encara ignorem força dades relacionades amb les corts catalanes medievals que van acollir els trobadors, ens falten estudis sobre els manuscrits que en van transmetre l'obra i, sobretot, es mantenen moltes incògnites a propòsit de quins són aquests trobadors que componien a les corts catalanes medievals. A la meua contribució a la darrera *Història de la literatura catalana*, publicada el 2013, vaig enfrontar-me a aquest problema i vaig intentar definir-ne l'arrel i les vies de solució, tot procurant embastar un discurs articulat i orgànic amb les dades disponibles i afegint-hi algunes recerques molt parcials *ad hoc*. Voldria reprendre aquí aquest plantejament i alguns avenços que s'han fet, per destacar tant les novetats com les vies que s'obren per entendre millor la lírica trobadoresca que es va produir i transmetre des de les corts catalanes.³

Un element previ, important, que cal recordar és la completa integració catalana en la literatura trobadoresca, un fenomen que d'una manera o altra impacta en la cultura de tota l'Europa medieval i arriba fins avui. Recordem que els trobadors van ser els pares de la lírica vernacla que es va conrear a les corts europees al llarg de l'edat mitjana. Sense aquesta tradició, la nostra història cultural hauria estat ben diferent pel que fa a la forma lírica, però també quant a l'expressió de l'amor i a la ideologia de la cortesia. Des de les corts occitanes, aquest fenomen li-

2. Manuel MILÀ I FONTANALS (1861), *De los trovadores en España*, Barcelona, Verdaguer. Sobre el seu paper en la recepció trobadoresca a Catalunya, vegeu Miriam CABRÉ i Mariona VIÑOLAS (en premsa), «Qui sont les troubadours catalans?», a Miriam CABRÉ, Sadurní MARTÍ i Albert ROSSICH (ed.), *La réception des troubadours en Catalogne*, Turnhout, Brepols. Per no fer la llista excessivament prolixa, entre els treballs de més abast després del de Milà i Fontanals, i que recullen l'estat de la qüestió relativa als estudis trobadorescos a Catalunya, cal citar, en primer lloc, l'extens capítol que dedica als trobadors Martí de RIQUER (1982 [1964]), a *Història de la literatura catalana*, vol. I, 3a ed., Barcelona, Ariel, p. 21-198, i afegir-hi el repàs d'Isabel de RIQUER (1966), «Presencia trovadoresca en la Corona de Aragón», *Anuario de Estudios Medievales*, 26/2, p. 933-966, i la panoràmica de Stefano ASPERTI (1999), «I trovatori e la corona d'Aragona», *Mot so Razo*, 1, p. 12-31, versió revisada a la Biblioteca del *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura catalana* (<http://www.rialc.unina.it>).

3. Miriam CABRÉ (2013), «La lírica d'arrel trobadoresca», a Lola BADIA (dir.), *Història de la literatura catalana*, vol. I: *Literatura medieval: Dels orígens al segle XIV*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, Barcino i Ajuntament de Barcelona, p. 219-296. Entre les eines que ajuden actualment a l'avenç dels estudis trobadorescos, i no tan sols a la Corona d'Aragó, sinó en tota la seva extensió, cal esmentar sens dubte la *Bibliografia elettronica dei trovatori* (www.bedt.it), el *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura occitanica e trobadorica* (www.rialto.unina.it), la *Concordance of Medieval Occitan: The Concordance of Medieval Occitan: Les troubadours: Les textes narratifs en vers* (COM 2) (2005), a cura de Peter Ricketts i Alan Reed, Turnhout, Brepols, CD-ROM, i, darrerament, el *Corpus des Troubadours* (<https://troubadors.iec.cat>).

terari i cultural es va escampar de manera perdurable: Dante els va llegir i adoptar com a mestres, els monarques catalans es van fer trobadors, les corts germàniques se'n van fer ressò, la lírica castellana també —en part, a través del filtre de la gallegoportuguesa—, com la francesa del nord i la de les corts francòfones d'Anglaterra. Reclamats pels estudiosos de les cultures implicades, aquest interès ha enriquit els estudis trobadorescos, amb anàlisis provinents des de diverses tradicions amb metodologies, interessos i resultats molt variats. Tanmateix també els ha fragmentat, perquè no necessàriament les diverses escoles acadèmiques s'han llegit o es llegeixen mútuament i, d'altra banda, perquè s'han creat una mena de terres de ningú: si en ocasions s'han produït interseccions, que han permès d'enfocar l'estudi d'algun trobador, gènere o tendència des de punts de vista complementaris, alguns aspectes de la literatura trobadoresca han escapat de l'atenció de tots els investigadors perquè cap tradició no els ha considerat prou seus. Comentaré un cas que ha representat alhora un problema principal per a l'estudi dels trobadors a Catalunya: em refereixo a la noció *trobador català*.⁴

TROBADORS CATALANS O TROBADORS A CATALUNYA?

La relació de les corts catalanes amb la poesia trobadoresca, ben coneguda i de llarga durada, va consolidar aquesta matriu formal i temàtica en la literatura catalana, malgrat l'arribada d'altres influències que en van acompanyar l'evolució i el record dels trobadors com a avantpassats, durant els segles medievals i més enllà. Tenim constància de trobadors nascuts a Catalunya, o als dominis de la Corona d'Aragó, i això és, sens dubte, un indicatiu important de l'arrelament d'aquesta cultura poètica, però no hem d'oblidar que les corts catalanes, especialment les reials, van rebre nombroses visites dels trobadors més rellevants de cada període i van ser l'objecte d'esments i comentaris poètics per part de trobadors vinculats a altres corts en tota l'àrea d'influència d'aquesta tradició cultural. En definitiva, les corts catalanes i la producció literària que s'hi va crear formaven part integral de la xarxa cultural trobadoresca i no constituïen un apèndix ni un sector culturalment aïllat. Tanmateix, des que Milà i Fontanals va dividir el seu estudi en trobadors catalans («espanyoles», en diu ell, però distingeix les corts catalanes) i trobadors forasters que van visitar Catalunya, la recerca s'ha centrat gairebé exclusivament en els primers. El resultat és que encara no podem fer una panoràmica orgànica (com vaig intentar en la *Història de la literatura catalana* amb moltes llacunes), sinó que aquest estat de la qüestió ha convidat a reduir la presència dels trobadors a la Corona d'Aragó a una sèrie de fitxes aïllades sobre l'obra dels trobadors nascuts a Catalunya, sense poder

4. Sobre aquest tema i la distorsió que ha suposat aquest concepte en els estudis trobadorescos a Catalunya, vegeu Miriam CABRÉ i Mariona VIÑOLAS, «Qui sont...».

tenir en compte les composicions contemporànies, sorgides d'un entorn català, d'aquelles que tenen altres orígens, ni el fet que els catalans es poguessin relacionar amb altres corts i que la seva poesia s'hi pogués difondre.

Un element fonamental per poder avançar en aquest estudi, doncs, era un cens dels trobadors actius en les corts catalanes medievals i de les seves obres, a partir del qual es pogués començar a destriar i contextualitzar quines foren les obres compostes a la Corona d'Aragó, sota quins estímuls i amb quina repercussió. Gràcies al recent treball de Mariona Viñolas, ja tenim aquest punt de partida: noranta-sis trobadors i dos-cents divuit poemes s'han relacionat amb la Corona d'Aragó.⁵ Ara es tracta de verificar aquestes propostes, perquè n'hi ha algunes que a primera vista no sembla que tinguin gaire fonament, mentre que segurament el nombre de poemes és molt més elevat, si hi podem relacionar altres peces d'aquests trobadors encara que no esmentin de manera explícita cap personatge català. Un dels casos que clarament cal explorar és el del tolosà Peire Vidal, ja que vint-i-tres de la quarantena de peces atribuïdes a aquest trobador tenen algun referent català, normalment en forma de dedicatòria a la *tornada*. Així doncs, durant un període aparentment llarg, i de manera força contínua, la seva poesia conté esments al rei Alfons el Cast, tant de prop com des de lluny, i diverses referències al seu hereu Pere el Catòlic. Tot i això, la seva obra ha estat completament desatessa per la crítica catalana i tampoc no hi ha hagut cap intent d'explicar-ne l'obra catalana des d'estudis globals sobre el trobador. El treball de Viñolas representa la primera aproximació a la reconstrucció d'aquest aspecte no menor en l'obra d'un dels trobadors més interessants, a partir de la qual es podran començar a estudiar els trets d'aquest corpus vinculat a l'ambient català.⁶ No es tracta només de confirmar la relació de les peces en qüestió amb aquest entorn i de comprovar si tenen alguna coherència com a conjunt, sinó també quina contribució representen a la cultura catalana coetània. L'anàlisi de la imatge reial d'Alfons i Pere, com a monarques i promotors culturals, que es desprèn d'aquest nombre considerable de peces durant un període tan extens, proporcionarà segurament dades molt rellevants, però potser encara serà més fructífer seguir el rastre en aquestes composicions dels contactes amb altres trobadors de l'època, com ara Guillem de Berguedà, Bertran de Born o Giraut de Bornelh, tots relacionats d'una manera o altra amb ambients catalans.⁷

És un exemple clar del canvi de perspectiva que implica la inclusió dels trobadors que no han nascut en els dominis del rei d'Aragó a l'hora de definir quina és la

5. Mariona VIÑOLAS (2018), *Lírica trobadoresca a la Corona d'Aragó: estudi de casos*, tesi doctoral, Universitat de Girona.

6. Vegeu Mariona VIÑOLAS, *Lírica trobadoresca...*, per a un cens cronològic comentat d'aquestes peces.

7. Per a un breu comentari d'alguns d'aquests poemes i uns apunts sobre els contactes amb altres trobadors actius a la cort catalana, vegeu Miriam CABRÉ, «La lírica d'arrel...», p. 231-233.

poesia que es produïa i es consumia a les corts catalanes. No tan sols les composicions d'aquests trobadors enriqueixen el corpus que hem d'analitzar, sinó que poden representar un factor important per llegir els poemes dels trobadors catalans, o poden fins i tot identificar aquests trobadors forans com els creadors o difusors de tendències que tindran una llarga durada en terres catalanes. Un exemple de la primera consideració és el cas del llenguadocià Bernart de Rovenac, a qui cal tenir en compte en el panorama de la lírica composta sota l'empareda de les corts de la Corona d'Aragó com a trobador vinculat a la noblesa catalana, concretament al vescomte de Cardona, al costat del qual va compondre un poema duríssim d'atac contra l'infant Pere («Bel m'es quan vei pels vergiers e pels pratz»), tot seguint el model de Bertran de Born. Aquest poema, d'altra banda, és essencial per entendre una composició de Cerverí anomenada «mig sirventès», perquè l'adreça al «mig joglar» Rovenac («Can aug en cort critz e mazans e brutz») en resposta a l'atac contra l'infant, i també convida a reflexionar sobre la relació de Cerverí amb els seus protectors, l'infant Pere i el vescomte de Cardona.⁸ Pel que fa a la segona qüestió, com han apuntat Stefano Asperti i Anna Radaelli, Cerverí no és l'únic trobador que fomenta el conreu de la dansa, un gènere amb una recepció extraordinàriament fructífera en la tradició catalana, sinó que l'introductor en va ser probablement Paulet de Marselha. Gràcies al repàs de la documentació conservada sobre trobadors d'aquesta època, Mariona Viñolas ha recordat la presència en els llibres de comptes de la cancelleria reial del principal promotor d'aquest gènere, Guiraut d'Espanha.⁹ Caldria, doncs, valorar en conjunt els detalls i les trajectòries d'aquesta possible connexió amb la cort catalana dels dos trobadors procedents de la cort de Provença.

En alguns casos cal posar en qüestió la validesa de les propostes de vinculació de determinats trobadors als cercles catalans, sigui perquè els arguments són poc sòlids, sigui perquè les referències a qüestions i personatges catalans no responen a la presència ni al contacte directe del trobador, sinó als interessos d'altres cercles. Caldrà, doncs, en cas que hi hagi una connexió, determinar-ne el context i

8. Miriam CABRÉ (2011), *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 184-185.

9. Sobre la introducció de la dansa, vegeu Stefano ASPERTI (1995), *Carlo I d'Angiò e i trovatori: Componenti «provenzali» e angioine nella tradizione manoscritta della lirica trobadorica*, Ravenna, Longo, p. 102-108, i Anna RADAELLI (2004), *Dansas provenzali del XIII secolo: Appunti sul genere ed edizione critica*, Florència, Alinea. Per a la reconstrucció de la trajectòria de Paulet de Marselha, vegeu Isabel de RIQUER (1996), *Paulet de Marselha: Un provençal a la cort dels reis d'Aragó*, Barcelona, Columna. Sobre el possible vincle de Guiraut d'Espanha amb la cort catalana, que ja havia apuntat Riquer, vegeu Mariona VIÑOLAS (2017), «Els trobadors de Pere el Gran», a AITOR CARRERA i ISABEL GRIFOLL (ed.), *Occitània en Catalonha: de tempses novèls, de novèlas perspectives: Actes de l'XIè Congrés de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans*, Barcelona i Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Direcció General de Política Lingüística, Diputació de Lleida i Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 661-675.

sobretot esbrinar si això situa el trobador en l'entorn català o si, per contra, la seva poesia respon a altres impulsos. Em sembla exemplar per il·lustrar-ho el cas plantejat per Linda Paterson el 2011 a propòsit de l'únic poema d'Olivier lo Templier («Estat aurai lonc temps en pessamen»). Alguns estudiosos, des de Milà i Fontanals, el situaven al costat del Conqueridor, fins a afirmar que el trobador era català i etiquetar-lo de «propagandista del rei Jaume I». El motiu d'aquesta interpretació són els consells expressats en aquest poema sobre el projecte de croada del monarca. L'anàlisi de Paterson, però, argumenta que, en realitat, el poema es va compondre després que el rei hagués abandonat el projecte i suggereix que Olivier, lluny de donar veu al rei Jaume i difondre els seus plans de croada per encoratjar la noblesa a participar-hi, més aviat fomentava els interessos dels templers i de l'Església, que volien revifar la implicació del rei en l'empresa.¹⁰ Entre molts que encara caldria investigar, un cas que ha estat objecte de reflexions recents és el del tolosà Guilhem de Montanhagol. Com ha demostrat Vicenç Beltran, la identificació amb un personatge a qui Jaume I va atorgar terres després de la conquesta de València es basa en un error de lectura dels documents.¹¹ Tot i així, Beltran es pregunta si la raresa del nom no podria indicar igualment un parentesc amb el receptor del donatiu reial. Tot plegat porta, en qualsevol cas, a replantejar la relació del trobador tant amb Tolosa com amb la casa reial catalana, i concretament amb el Conqueridor, que s'havia suposat molt estreta. En aquesta direcció, Mariona Viñolas ha proposat temptativament que l'únic poema en què Guilhem de Montanhagol esmenta elogiosament un rei aragonès potser no es refereix a Jaume I, sinó a Pere el Gran.¹² Si fos així, la peça entraria en relació amb una sèrie de poemes contemporanis de Cerverí de Girona i d'At de Mons, que lloen el rei Pere al principi del seu regnat, cosa que contribuiria a estudiar les relacions dels trobadors, entre ells i amb el seu protector, i també a datar els poemes.

CORTS, XARXES, TRAJECTÒRIES

Els exemples anteriors mostren clarament que la lírica dels trobadors combina la ficció literària amb l'arrelament a la realitat del seu temps. Per poder enten-

10. Linda PATERSON (2011), «James the Conqueror, the Holy Land and the troubadours», *Cultura Neolatina*, 71, 3-4, p. 211-286. Se n'havien ocupat, per exemple, Francesc CARRERAS I CANDI (1908), «La creuada a Terra Santa (1269-1270)», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, p. 113, i, també, Gemma AVENOZA i Simone VENTURA (2009), «Estat aurai lonc temps en pessamen». Olivier le Templier, propagandiste de Jacques Ier», *Revue des Langues Romanes*, 113, p. 465-500.

11. Vicenç BELTRAN (2014), «Guilhem de Montanhagol, *faidit*», a Vicenç BELTRAN, Tomàs MARTÍNEZ i Irene CAPDEVILA (ed.), *800 anys després de Muret: Els trobadors i les relacions catalanooccitanes*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 53-73.

12. Mariona VIÑOLAS, «Els trobadors...».

dre la poesia trobadoresca és essencial analitzar-ne els trets retòrics i els motius literaris, però també els elements que evidencien les relacions establertes entre els diferents trobadors, els cercles que es formen, els esdeveniments que comenten i també les connexions amb els seus protectors. És un altre aspecte en el qual la reconstrucció de l'activitat trobadoresca en terres catalanes pot acabar mostrant un panorama molt diferent si l'elaborem a partir del conjunt del cens i de la cultura trobadoresca coetània o només a partir de l'obra coneguda dels trobadors nascuts a Catalunya.

Convé recordar, en aquest sentit, que alguns trobadors són senyors poderosos amb una participació personal en la política del seu temps, part substancial de les xarxes d'aliances i parentesc que també constitueixen sens dubte la via de circulació de la lírica i, en molts casos, el seu estímul directe. Hi ha casos ben coneguts que, en l'àmbit de la Corona d'Aragó, inclouen membres del casal de Barcelona.¹³ Altres trobadors que no són nobles, o que no estan identificats com a tals, potser provenen del món clerical, en l'origen de la seva formació, i sovint presenten un repte a l'hora de reconstruir-ne la identitat històrica, però aquesta identificació també és necessària per saber en quin ambient hem de situar-los i en nom de quin entorn componen la seva poesia, sigui de la mena que sigui. Per avançar en aquesta recerca, però, ens falten moltes dades sobre la noblesa de l'època: sobre les seves activitats culturals, de manera que ens puguin ajudar a entendre millor la relació dels trobadors amb la cort, i fins i tot sobre els seus dominis senyorials i sobre la genealogia del seu llinatge. És un àmbit que ha estat força desatès en els estudis històrics. De fet, amb les dades que tenim actualment, fins i tot és difícil definir la mateixa naturalesa de la cort, les funcions, la seva realitat quotidiana i la seva configuració: tot són elements que determinen la nostra interpretació de quan i per què es va compondre la lírica trobadoresca, però també sobre la seva representació i recepció. Des dels estudis literaris, la cort s'acostuma a caracteritzar com l'entorn d'un senyor, sobretot com a lloc de sociabilitat, on es produeixen els contactes entre la noblesa, i com a lloc de cultura, gràcies a la capacitat econòmica del senyor. Els historiadors, en canvi, són molt cautelosos a l'hora de fer servir el terme i de proposar-ne una definició, atesa la seva naturalesa polimòrfica i inestable.¹⁴ També és rellevant recordar que quan els trobadors apareixen als registres, en documents relatius a transaccions econòmiques, com a part o com a testimoni,

13. Ho destaca el conegut article d'Irénée-Marcel CLUZEL (1958), «Princes et troubadours de la maison royale de Barcelone-Aragon», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 27, p. 321-373.

14. Vegeu algunes reflexions sobre aquests problemes historiogràfics en relació amb els estudis trobadorescos a Miriam CABRÉ i Albert REIXACH (2019), «Para un mapa de las cortes trovadorescas: el caso catalano-aragonés», a Isabella TOMASSETTI et al. (ed.), *Avatares y perspectivas del medievalismo ibérico*, vol. II, San Millán de la Cogolla, Cilengua, p. 1587-1598.

les dades que en podem extreure són alienes a la seva activitat literària. És molt difícil arribar a saber mitjançant fonts històriques quin paper tenien els trobadors en les corts o el grau de proximitat amb els poderosos.

És per tot això que encara ens hem de continuar plantejant qüestions tan bàsiques com ara què és un trobador i quina posició ocupa a la cort, o també què és un joglar. Sembla clar que la resposta, més que probablement parcial, només es pot obtenir mitjançant estudis interdisciplinaris, perquè cap font no pot donar per ella mateixa una resposta satisfactòria.¹⁵ Tanmateix, són qüestions fonamentals: per exemple, en l'intercanvi entre Cerverí i Bernart de Rovenac que evocava abans, la distinció entre joglar i trobador és un dels motius retòrics centrals. A la connotació moral que detectem en els tractats doctrinals en referència als joglars, evocada per alguns poemes trobadorescos, sembla que cal afegir-hi un sentit polític: tots dos elements són evocats en la lírica de Cerverí, on les reflexions i evocacions del tema de la joglaria són recurrents.¹⁶ No és, però, només una qüestió teòrica, que per si mateixa ja seria interessant, sinó que, com indica l'intercanvi esmentat, pot ser un indici que ajudi a aclarir les relacions entre trobadors i la connexió entre diversos poemes. I no és tampoc una qüestió limitada a aquesta època tan tardana, on sens dubte adquireix més protagonisme, sinó que potser es pot remuntar ja a l'època d'Alfons el Cast, segons podrien indicar les composicions de Bertran de Born i Peire Vidal.¹⁷ Més enllà d'intentar escatir quina és la situació de la joglaria o quins personatges podem considerar en termes objectius joglars, l'ús del terme pot donar pistes de lectura valuoses.

Situar els trobadors en el seu context i esbrinar fins allà on sigui possible la seva relació amb l'entorn cortesà és, doncs, important, imprescindible fins i tot, per interpretar la seva poesia, siguin els autors nobles o no. És necessari per entendre qüestions de detall, com algunes de les evocades anteriorment, però també per caracteritzar les etapes dins de l'obra dels trobadors i la manera com els trobadors es presenten i dibuixen el seu propi perfil poètic. Si en volem entendre els poemes, per justificar-ne la composició hem de descartar les explicacions personals, les actituds que reflecteixen i les trajectòries dels autors, sense desvincular la poesia de la realitat del seu temps, en la qual està tan arrelada. Les composicions no responen a una inclinació personal, no pretenen donar a l'autor una via per esbravar-se ni són una confessió, amorosa o política, però sí que els podem suposar un estímul concret i real, una funció en la cultura, la ideologia i la política del seu

15. Vam encetar aquesta necessària col·laboració en el congrés Courts and Troubador Culture (Universitat de Girona, novembre 2017) per mirar de repensar amb fonaments sòlids allò que es pot reconstruir de la realitat subjacent a la creació, representació i circulació de la lírica dels trobadors.

16. Sobre la qüestió de la joglaria i els diversos factors que hi entren en joc, vegeu Miriam CABRÉ, *Cerverí de Girona...*, p. 88-103.

17. Sobre aquesta possibilitat, vegeu Miriam CABRÉ, «La lírica d'arrel...», p. 235-236.

temps. Estan dirigides a un públic proper i és en aquesta immediatesa que hem de trobar la clau de lectura. En definitiva, encara que les fonts, com a mínim fins al segle XIV, no sembla que siguin prou aclaridores, i que, fins i tot quan la quantitat de registres augmenta, les activitats poètiques no queden reflectides explícitament, és una qüestió que no podem deixar de banda.

La importància de tenir en compte aquestes reflexions es pot il·lustrar amb dos exemples ben coneguts, ben dispars i relativament ben documentats: Guillem de Berguedà i Cerverí de Girona. Com és ben sabut, el primer pertanyia a una nissaga noble i va participar activament en la política del seu temps, tant en les lluites feudals com en el seguici reial.¹⁸ La seva poesia, però, més aviat reflecteix el vesant polèmic de l'activitat política, en els seus cèlebres sirventesos. Cerverí, en canvi, està vinculat en primer lloc amb els Cardona i després amb Pere el Gran, ja abans que accedís al tron. Dels seus orígens no en sabem res, però les referències als seus protectors i a la cort, constants en l'obra conservada, estan corroborades en el cas de la família reial per documents cancellerescos.¹⁹ En tots dos casos ens queden incògnites importants, difícils de resoldre, però el context que suggereixen aquestes dades documentals, i fins i tot la consciència d'aquestes incògnites, impulsa una lectura que s'allunyi de les motivacions personals. Ni Guillem de Berguedà ataca els enemics perquè és un violent intemperant, ni Cerverí de Girona compon poesia objectiva com la d'un cronista (que, d'altra banda, tampoc no es pot dir que en siguin), tot donant-nos el seu judici imparcial sobre els esdeveniments contemporanis, com de vegades sostenien els estudiosos de principis del segle XX i encara es pot llegir en retrats divulgatius que corren en xarxa. Més aviat, Guillem de Berguedà, tal com mostra el recent treball d'Isabel Grifoll, dona veu a les posicions de la noblesa: els seus retrats ferotges contra el rei, el bisbe d'Urgell i altres poderosos, s'han de llegir en el context del pla de la corona per estendre la Pau i Treva de Déu, davant el descontentament d'un sector de la noblesa amb la política reial i eclesiàstica.²⁰ Cerverí de Girona, d'altra banda, ressegueix clarament en el seu corpus poètic les situacions polítiques, els problemes i els interessos del seu protector Pere el Gran, els quals intenta afavorir amb tota una gamma d'estratègies, des del retrat positiu de la seva cort a la desqualificació dels seus enemics.²¹

18. Vegeu-ne la reconstrucció biogràfica a Martí de RIQUER (1996), *Les poesies del trobador Guillem de Berguedà*, Barcelona, Quaderns Crema, p. 9-79.

19. Miriam CABRÉ, *Cerverí de Girona...*, p. 21-33, per a una reconstrucció biogràfica a partir de les fonts poètiques i documentals.

20. Isabel GRIFOLL (2017), «Guillem de Berguedà: de la cançó satírica al sirventès. *In memoriam* prof. Martí de Riquer», a Aitor CARRERA i Isabel GRIFOLL (ed.), *Occitània en Catalonha...*, p. 529-542.

21. Miriam CABRÉ, *Cerverí de Girona...*

REIALESA I NOBLESA

L'època d'Alfons el Cast, durant la qual el rei adopta la lírica cortesana amb finalitat de propaganda política, tal com havien postulat Martí de Riquer i Martí Aurell, s'ha caracteritzat sobretot a partir dels sirventesos que formulen atacs o lloances, i que són, sens dubte, un factor important per bastir la imatge reial.²² Tanmateix, tot plegat pren un abast més ampli en la forma d'una batalla per la cortesia, que no es limita a la lírica obertament política. Més enllà de la justificació o l'atac a propòsit d'accions determinades, és la caracterització com a enamorat cortès que adquireix una connotació amb repercussions que van més enllà de la ideologia cultural. En podem detectar les traces al debat del rei amb Giraut de Bornelh i també és interessant veure com el seu besnet, Pere el Gran, reprèn aquesta herència de manera deliberada en la lírica del seu entorn i en la seva obra conservada.²³

És precisament a l'entorn de Pere el Gran, ja com a infant, i amb la participació notabilíssima de Cerverí, que es recupera i relança l'adscripció del Casal de Barcelona a la promoció trobadoresca, força abandonada en temps de Jaume I. De Pere, com d'Alfons, ens n'ha arribat un petit corpus poètic (i Cerverí diu que en tenia més) que recupera el to de la «batalla per la cortesia» a l'entorn de l'anunciada croada francesa contra el seu regne el 1285. La imatge projectada per la lírica del seu entorn i la preocupació per aquesta imatge que mostra la seva lírica s'han analitzat, com també s'ha elaborat un repàs preliminar dels temes que toquen els trobadors que hi podem vincular directament i les tendències de moda, algunes d'origen francès, que arriben a la cort catalana.²⁴ És una època en què veiem la circulació dels trobadors entre la cort de Pere i la de Rodés, la de Castella, i probablement els centres italians: hauríem d'estudiar amb més detall com això es reflecteix en la lírica. És també l'època en què es comencen a compilar i copiar manuscrits i això és important per a la cultura dels trobadors i les corts de l'època. Hi hauríem d'incorporar també la producció narrativa en vers, les *noves*, un gènere que s'ha considerat marginal en la cultura trobadoresca, però que no ho és en absolut en la catalana i en la qual pot haver tingut un paper important i interessant.²⁵

22. Martí de Riquer (1959), «La Littérature provençale à la cour d'Alphonse II d'Aragon», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 2, p. 177-201; Martin Aurell (1981), «Les troubadours et le pouvoir royal: l'exemple d'Alphonse Ier (1162-1196)», *Revue des Langues Romanes*, 85, p. 53-67.

23. Miriam Cabré (2017), «Politique et courtoisie à l'automne des troubadours», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 60, p. 113-124. Vegeu també les actituds sobre la cortesia a Mariona Viñolas (2014), «The image of Catalans in troubadour poetry», a Noemí Barrera et al. (ed.), *Spaces of knowledge: Four dimensions of Medieval thought*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars, p. 89-100.

24. Miriam Cabré, *Cerverí de Girona...* i Mariona Viñolas, «Els trobadors...».

25. Sobre el paper de la narrativa en vers nascuda sota estímuls catalans i el paper en la tradició trobadoresca, vegeu Ramon Vidal de Besalú (2018), *Obra completa*, edició a cura d'Anton M. Espa-

Aquest paper de Pere el Gran és un element important per valorar les etapes de la lírica trobadoresca a la Corona d'Aragó, com també ho ha estat la desconstrucció de la influència de Muret en l'anàlisi de l'eclipsi de la percepció del Catòlic com a protector dels trobadors, gràcies a les dades objectives (confirmades pel cens de Viñolas) que indiquen un paper tan substantiu com el del seu pare, amb la participació dels trobadors més reputats.²⁶ L'anàlisi de les tendències culturals i les relacions entre els trobadors d'aquesta època, però, encara s'ha d'encetar. En canvi, Jaume I ha estat de fa temps considerat un gran promotor dels trobadors, al qual Nicolau d'Olwer va dedicar un article monogràfic. Tot i així, segons un primer repàs que en vaig fer el 2011, no sembla que es pugui caracteritzar com a promotor actiu de la lírica trobadoresca; alguns trobadors podrien estar vinculats amb la seva cort, però no hi ha cap cas clar: o bé semblen connectats, més aviat, amb la del seu fill, o bé els indicis no van acompanyats d'obra conservada que ho ratifiqui.²⁷ Tanmateix, els trobadors són testimonis de l'interès occità per involucrar el rei català en els seus problemes polítics i del desig de la noblesa catalana per venjar el Catòlic i continuar la política ultrapi-ri-nenca.

D'altra banda, i un aspecte molt important, hem vist, a propòsit de la lírica de Guillem de Berguedà, el pes dels interessos de la noblesa ja a l'època del Cast, quan s'ha suposat que s'havia produït una consolidació de la tradició trobadoresca gràcies a l'impuls de la monarquia. De fet, fins i tot anteriorment, els trobadors havien començat a esmentar tant els comtes de Barcelona com altres grans magnats, per exemple el comte d'Urgell. És segurament gràcies a l'arrelament de la lírica trobadoresca entre la noblesa que aquesta tradició sobreviu en terres catalanes després de la derrota de Muret i fins a l'època de l'infantat del futur Pere el Gran, que la reprèn amb un renovat interès per la promoció dels trobadors i per associar la imatge reial amb la cortesia.

Tot i així, les xarxes nobiliàries a la tardor trobadoresca, o potser les seves traces, han quedat força eclipsades pel paper extraordinari de la monarquia i l'evident voluntat d'identificar-se amb la cultura trobadoresca. És possible que la pro-

---

daler, Barcelona, Universitat de Barcelona; *Flamenca: Novel·la occitana del segle XIII* (2015), traducció d'Anton M. Espadaler, Barcelona, Universitat de Barcelona, i Miriam CABRÉ i M. Victoria RODRÍGUEZ WINIARSKI (2016), «El conte d'amor i el recull de París-Carpentràs», a Lola BADIA *et al.* (ed.), *Els manuscrits, el saber i les lletres a la Corona d'Aragó, 1250-1500*, Barcelona, PAM, p. 13-40.

26. Stefano ASPERTI, «I trovatori...».

27. Lluís NICOLAU D'OLWER (1908), «Jaume I y los trovadores provençals», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, p. 389-407; Miriam CABRÉ (2011), «Trobadors i cultura trobadoresca durant el regnat de Jaume I», a *Any Jaume I: Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. 1: *El poder reial i les institucions: La política internacional: La família reial i la política successòria: La figura de Jaume I: El món cultural i artístic*, edició a cura de M. Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 921-938.

ducció trobadoresca relacionada amb la noblesa s'hagi perdut en una mesura més gran o que mai no arribés als reculls dels cançoners, però es pot intentar reconstruir amb més detall del que hem aconseguit fins ara. De vegades, mitjançant la comparació del context històric amb les relacions que reflecteixen els poemes trobadorescos. Per exemple, en dedicar algunes composicions a Maria de Peralada, Berenguer de Palol evidencia els tradicionals lligams entre l'àrea rossellonesa i els antics comtats de Peralada i Empúries, que podem començar a reconstruir com un índex de les xarxes a través de les quals circula la cultura trobadoresca.²⁸ Altres cops, és la identificació d'alguns personatges esmentats que permet avançar en el coneixement d'aquesta promoció trobadoresca. Per exemple, ja es coneixia el pes dels Cardona, però ara hem relacionat amb el seu entorn un cercle de canonges gironins de llinatge noble, en contacte amb la noblesa empordanesa, que també tenen una forta connexió amb la casa reial i amb l'infant Pere.²⁹

UN MAPA DE LES CORTS TROBADORESQUES

Per posar èmfasi en els aspectes fonamentals que connecten els trobadors amb l'entorn de composició, amb el seu públic, amb les circumstàncies de la seva època i amb la seva xarxa de contactes, hem creat un mapa de territoris i corts per ajudar a situar-hi la composició trobadoresca i estudiar-ne els estímuls i la circulació. Es tracta d'un mapa digital interactiu que reflecteix, en quatre talls cronològics (1150, 1200, 1250 i 1300), la llarga presència de la lírica trobadoresca en la Corona d'Aragó, en el qual hem localitzat les dades sobre els trobadors que es poden reflectir geogràficament: el lloc d'origen, les corts amb les quals van estar vinculats i els topònims que esmenten en les seves composicions poètiques. En plasmar aquestes corts i territoris sobre el mapa, també hem intentat recollir les grans zones d'influència que tenien alguns dels actors polítics. I també hem creat fitxes per a les corts rellevants en la nostra base de dades Cançoners DB, connectades amb finestres emergents al mapa.³⁰

A partir del mapa, ens hem començat a fixar en un element molt concret, que il·lustra un arrelament que ningú no sol negar, però que sovint es passa per alt: els

28. Miriam CABRÉ i Albert REIXACH (2018), «L'Empordà dels trobadors», *Anuari de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 49.

29. Vegeu Miriam CABRÉ i Albert REIXACH, «Un cercle poètic al bisbat de Girona de 1250-1280: pistes documentals» (en preparació).

30. El mapa es pot consultar al web del projecte TrobEu (www.trob-eu.net) i a Cançoners DB (candb.narpan.net). Vegeu-ne una presentació a Miriam CABRÉ, Sadurní MARTÍ i Albert REIXACH (2020), «Un nou projecte digital sobre l'aportació de les corts medievals al llegat trobadoresc: el cas catalano-aragonès», a *Actes du XIIe Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Albi 2017)*, vol. II, p. 897-906, i algunes precisions més a Miriam CABRÉ i Albert REIXACH, «Para un mapa...».

topònims emprats pels trobadors en les seves composicions, un tema curiosament desatès, del qual ara no tractaré en tota l'extensió que mereixeria.³¹ La dificultat per identificar-los és evident, però, tot i els problemes que planteja, és una pista que val la pena perseguir. Els estudiosos han acostumat a fer-ne una anàlisi força limitada, sense buscar-hi gaire més que un referent anecdòtic per situar el trobador, però creiem que és important i que l'ús trobadoresc no sembla pas accidental. En tot el corpus dels trobadors hi ha 679 topònims identificats, 126 dels quals corresponen a la Corona d'Aragó. Tot i que alguns presenten més d'una possibilitat d'identificació o poden estar deformats pels copistes, quan es poden determinar amb una certa probabilitat amplien i concreten el sentit del poema, i de vegades proporcionen l'únic indici del context que el va impulsar. Per exemple, portats per l'esment dels topònims empordanesos, l'anàlisi del context polític que suggereixen a «Be-m volria q'om saupes dir», de Guillem de Berguedà, ens ha permès de formular una proposta alternativa sobre la datació de la peça, que matisaria el sentit de la seva interpellació a Ponç Hug II d'Empúries.³² Més enllà dels sirventesos, en què clarament els topònims representen un referent precís i deliberat, la tria també podria respondre a una decisió significativa en altres gèneres. Un exemple clar són les pastorelles de Cerverí, de les quals coneixem força bé el context, però no seria sorprenent que altres poemes del mateix trobador, com ara el *Sompni*, exhibissin una tria deliberada de topònims o que això fos extensible a altres trobadors.³³

El mapa també ens ajuda a corroborar aspectes més generals.³⁴ D'una banda, evidencia clarament el paper de les corts catalanes com a promotores de la cultura trobadoresca i la seva integració en les xarxes en què circulava. No és una observació irrellevant, si tenim en compte que en alguns mapes precedents la Corona d'Aragó no hi estava representada.³⁵ Les dades del mapa també corroboren el ca-

31. Vegeu els repertoris de topònims a Frank M. CHAMBERS (1971), *Proper names in the lyrics of the troubadours*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, i Wilhelmina M. WIACEK (1968), *Lexique des noms géographiques et ethniques dans les poésies des troubadours des XIIe et XIIIe siècles*, París, Nizet, juntament amb les dades que es poden extreure de la *Concordance de l'Occitan Médiéval...* No hi ha, però, cap anàlisi general sobre l'ús dels topònims en la literatura trobadoresca, només l'anàlisi de la seva presència en alguns poemes concrets.

32. Vegeu Miriam CABRÉ i Albert REIXACH (2018), «L'Empordà...», i el nostre article en preparació sobre l'ús dels topònims en la poesia trobadoresca.

33. Sobre les pastorelles de Cerverí, vegeu Miriam CABRÉ, *Cerverí de Girona...*, p. 227-245. Per al *Sompni*, vegeu Marco GRIMALDI (2008), «Cerverí de Girona, "Entr'Arago e Navarra jazia" (BdT 434.7a)», *Lecturae Tropatorum* (en línia), 1, <www.lt.unina.it>, sense cap discussió, però, de la qüestió dels topònims.

34. Vegeu més detalls sobre els aspectes enumerats a continuació, a Miriam CABRÉ i Albert REIXACH, «Para un mapa...».

35. Per a una breu discussió dels mapes precedents, inclòs aquest aspecte, vegeu Miriam CABRÉ, Sadurní MARTÍ i Albert REIXACH, «Un nou projecte digital...».

ràcter exclusivament català d'aquest fenomen cultural dins dels dominis de la monarquia catalanoaragonesa. A partir del mapa, tindrem un bon punt de partida per analitzar la distribució geogràfica de les corts en cada període i l'evolució en el nombre de trobadors implicats. Tot plegat ha d'ajudar a investigar el pes de cada cort, la vinculació de cada trobador, però també ha d'ajudar a avançar cap a una visió de conjunt de la cultura trobadoresca a Catalunya i a caracteritzar-ne les etapes. Gairebé no cal dir que la perspectiva que ofereix el nostre mapa també confirma el paper innegable dels trobadors nascuts al Llenguadoc i a Provença, o fins i tot en territoris més septentrionals i a la península Itàlica, en la lírica que es componia en les corts catalanes d'aquests segles. Ens queda molta feina per fer, en molts àmbits, alguns dels quals no he detallat, però totes les vies de recerca que hem encetat fins ara han començat a donar resultats i prometen de proporcionar-ne més. Si no tenim un panorama complet de la lírica catalana en època trobadoresca, crec que comencem a tenir alguns dels fonaments que ens permetran de construir una proposta sòlida, completa, que abraci aspectes que fins ara no s'havien pogut considerar.

MIRIAM CABRÉ
Institut de Llengua i Cultura Catalanes (ILCC)
Universitat de Girona